

AVESTODA INSON HUQUQLARI MASALASI

Ahmadjonov Ahrorbek

Andijon davlat universiteti, Tarix fakulteti 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7034230>

ANNOTATSIYA: O'zbekistonning miloddan avvalgi 1-ming yillikning birinchi yarmiga oid tarixi ilk yozma manba «Avesto»da berilgan. Avestoda birinchi bo'lib, ushbu zaminda yashagan elatlar, xalqlar, afsonaviy qahramonlar, podsholar, hamda davlatlar, davlatlarning boshqaruv tizimi, xalqlarning mashg'uloti batafsil bayon etilgan. Ushbu maqolada aynan «Avesto» dagi inson huquqlari masalasi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: «Avesto», Zardushtiylik, drux, asha, Vendidat

Zardushtiylik dini ijtimoiy taraqqiyot tarixida yakka xudolikni targ'ib etuvchi birinchi ta'liraot bo'libgina qolmay, balki dunyoviy dinlar orasida insoniyat taraqqiyotiga bevosita va bilvosita juda katta ta'sir ko'rsatgan mafkuraviy asosdir. Dastlabki insonparvarlik g'oyalari zardushtiylik dinining "Avesto" kitobidan o'rin olganligi guvohi bo'lamiz. Chunki Sipiytmon Zardushtning ta'limoti bu g'oyalarni birinchi bo'lib ilohiylashtirgan, uning asosiy qoidalari esa keyingi dunyoviy dinlar — yahudiylik, xristianlik (masihiy) va islomning aqidaviy va ibodat qoidalariga zamin bo'lganligini nazarda tutsak, u holda "Avesto" g'oyalarining necha ming yillardan beri insonlar taqdirini belgilashda katta nufuzga ega bo'lganini aniq his qilishimiz mumkin.

Zardusht ta'limotining insoniyat taraqqiyotidagi eng muhim va diqqatga sazovor jihatlaridan biri shundaki, agar masihiylikda "yovuzlikka qarshilik ko'rsatmaslik" g'oyasi targ'ib qilinsa, zardushtiylik dini yovuzlik bilan murosa qilishni emas, balki inson huquqlarini poymol etilishiga bor kuch bilan keskin qarshi kurashishga da'vat etadi: "Inson haqiqat va adolatga intilsin, odamzod baxtli-saodatli yashashga haqli, insonni hayotdan, haq-huquqidan mahrum qilishga hech kimning haqi yo'q!" Zardusht ta'limotida insoniyat taraqqiyoti uchun eng muhim jihatlaridan yana biri shuki, u oddiy chorvadorlar va dehqonlarga murojaat qilib, odamzot chorvaning ko'payishiga, yaylovlarning gullab-yashnashiga yordam bergan taqdirdagina, dehqonchilik, chorvachilik, sug'orish ishlarida ishtiyoq bilan halol mehnat qilgandagina Ahura Mazdaning inoyatiga noil bo'lg'usidir. Bu bilan Zardusht oddiy zahmatkash insonning mehnat qilish huquqini ulug'laydi. "Kimda-kim bug'doy eksa, u Ashani" (Haqiqat) ekadi. U Mazda dinini yuzlab hamdu sano, nazru-

niyoz va o'n minglab qurbonliklar bilan quwatlantirgandek qudratli qiladi. Qachonki egatlarda urug' etilsa, devlar o'rinlaridan qo'padilar. Qachonki bug'doy gurkirab ko'karsa, devlar dahshatdan titray boshlaydilar. Qachonki bug'doy un qilinsa, devlar nola chekadilar. Qachonki bug'doy xirmonga uyulsa, devlar nobud bo'ladilar. Qay bir xonadonda bug'doy bosh chiqarsa, u xonadonga devlar yaqinlasha olmaydi. Qay bir xonadonda bug'doy ombori bo'lsa, go'yo qizdirilgan temir devlar bo'ynini chirmab tashlaydi". Xikmatga to'la bu so'zlarda tinch va osoyishta mehnat, insonning yaratuvchilik qudrati faqat olijanob amallar orqali odamzodda bar qanday yovuzliklardan xolos bo'lish tuyg'usi kuchli ekanligi o'z ifodasini topgan. "Avesto"da jamoa mehnati va ularning insoniy huquqlari ham nazardan chetda qolmaganligini ko'ramiz. Jumladan, "Vandidod"da bayon etilishicha, erni xuddi qizni sevganday sevmok, unga yaxshi urug'lar sepmoq, uni mo'1-ko'l hosil beruvchi onaga aylantirmok kerak. Shu bois Zardusht Ahura Mazdaga murojaat qilgan: — "Ey, olamni yaratgan Zot! Ey, Haqiqat! Zaminni hammadan ko'ra ko'proq baxtiyor qilgan to'rtinchi shaxs kim? Ahura Mazda javob berdi: — Ey, Sipiytmon Zardusht! U hammadan ko'p bug'doy, giyoh va mevali daraxtlar ekkan zotdir! U quruq erlarga suv chiqargan va suvli erlarni shudgor qilgan zotdir. Uzoq zamon ekilmagan va omoch tegmagan zamin baxtsizdir. U omochni orzu qiladi. Bunday zamin balog'at pallasiga kirgan sohibjamol qizdir. Bu qiz farzand ko'rish va yaxshi yostiqdoshga intiqdir. — Ey, Sipiytmon Zardusht! Kimda-kim zaminni chap va o'ng qo'l bilan, o'ng qo'l va chap qo'l bilan shudgor qilsa, zamin unga farovonlik baxsh etadi. U go'zal va pokiza qizga o'xshaydi. Bu qiz er xonadoniga kirib borib o'z to'shagida halol yostiqdoshiga farzandlar tug'ib beradi. Zamin ham mo'1-ko'l mevalarini in'om etadi". Zardusht yana so'radi: — Ey, dunyoni yaratgan Zot! Mazda dinini qanday taom to'yg'izadi? Ahura Mazda javob berdi: — Ey Sipiytmon Zardusht! Bug'doy taomi va bug'doy noni. Ruhoniylar varjovand bug'doy ekishni mansarasini odamlarga o'rgatsinlar. "Hech kim ho'raksiz Ashah qonunlariga amal qilish qudratiga ega emas. Moddiy olamda xalq qilingan bar bir mavjudod emak bilan tirikdir, emaksiz o'likdir". Ko'rinadiki, Ahura Mazda dunyoni yaratib, erni, chorvani odamlarga taqsimlab, boshpana berib, ularni tinch mehnatdan rohatlanishga, bog' yaratishga, mol boqishga, dehqonchilik qilib, pokiza va osoyishta hayot kechirishga da'vat etadi. Zardusht ham o'z da'vatida mehnat qilishga maylsiz, insoniylik fazilatlaridan mahrum bo'lgan, bosqinchilik va o'g'rilik bilan shug'ullanuvchi razil odamlar qalbidagi zulmat va zolimlikni halol mehnat qilish orqali yo'qotish mumkinligiga

ishontiradi: — "Ey, Sipiytmon Zardusht! Kimda-kim zaminni chap va o'ng qo'l bilan, o'ng va chap qo'l bilan shudgor qilmasa, zamin unga shunday deydi: — Ey mard! Ey, meni chap va o'ng qo'l bilan, o'ng va chap qo'l bilan shudgor qilmagan zot! Sen begonalar eshigi ostonasida non istovchilar bilan birga bo'lursan. Ko'zlaring yo'l ko'radi. Ular seni eshigi ostonasidan haydab yuboradilar".

Zardusht bilan Ahura Mazda o'rtasidagi musohabalarda insonning ma'naviy jihatdan pok bo'lishi, yaxshilikka va ezgulikka amal qilishi talab etiladi. Ezgulik va baxt-saodatga erishish yo'lida halol mehnat qilish, adolat va haqgo'ylik, bilan farovon hayotga erishish Ahura Mazda ta'limotining asosiy g'oyalaridan biridir. "Avesto"da talqin etilishicha, insoning asosiy burchi haqqoniy hayot tarzini ta'minlashdan iborat bo'lishi kerak. Shuning uchun ham "Haqiqat oliy sharofatdir", deyiladi. Inson hamisha "Ezgu fikrat, ezgu kalom, ezgu amal"ga qat'iy rioya qilmog'i va buni qalbida mujassam etmog'i zarur. Ana shundagina uning qalbi pokiza, ruhi madadkor, tafakkuri sog'lom bo'ladi. Ezgu fikr va niyatning yaxshiligi, barcha bilan tinch-totuv yashashga intilishdir. Ezgu fikr egasi jaholatga tushmaydi, chunki jaholatda kishi ezgu niyatlarini yo'qotadi, burch va adolatni unutadi, o'ylamay ish qiladi. Zardusht ta'limotiga ko'ra, yaxshi tushuncha, yaxshi fikr, ezgu niyat, latif so'z, yaxshi ishning birligi deyilganda, faqiru-musofirlarga mehribonlik qilish, insonni o'z sha'niga isnod keltiradigan ishlardan, jumladan, birovga hasad qilishdan, o'g'rilik, talonchilik, o'zgalar molini o'zlashtirishdan, zinoga berilishdan, birovning dilini og'ritishdan, hayvonlarni qiynash va o'ldirishdan o'zini tiyish, bergan so'zining ustidan chiqish, e'tiqodiga sodiq qolish, qarzni o'z vaqtida to'lash, aldanchilik va xiyonatdan xoli bo'lish kabi insoniy fazilatlar tushunilgan. Shunday qilib, Zardusht boylar uchun ham, kambag'allar uchun ham barobar bo'lgan Ezgu fikrat, Ezgu kalom, Ezgu amal kabi insonparvarlik tamoyil va aqidalarini yaratib, o'z oldiga tinchlik va adolatli qonunlar, insonparvarlik tartib-qoidalari qaror topgan, jamiyatda barchaga munosib farovon hayot nasib etishni oliy maqsad qilib qo'yadi. Zardushtiylik diniga e'tiqod qilgan o'z izdoshlari va qavmdoshlariga dunyo halovatlaridan, lazzat va kayfu safolaridan voz kechishni, riyozat chekib yashashni targ'ib etmaydi, aksincha, shodu xurramlik, yaxshi niyat, yaxshi amal inson hayotining mazmunini tashkil etmog'i zarurligini uqtiradi. "Ey, hushyorlar! Quloqlaringiz bilan puxta eshitingiz eng ezgu kalomlarni va yorug' niyat bilan — xoh er, xoh ayol — har biringiz nazar tashlangiz, to buyuk hodisa ro'y bermasdan va odimlarimiz so'nggi manzilga etmasdan ikki

yo'ldan birinio'zingizga ixtiyor etingizda, bu kalomlarni o'zgalarga ham etkazingizlar". Ana shu umuminsoniy qadriyatlar majmuasi esa o'sha davrdagi ajdodlarimiz tafakkuri asosini tashkil etgan. Bu g'oyalar asosida insonlarni bir- biriga yaqinlashtiruvchi, tengma-teng qo'yuvchi ezgu niyatlar yotadi. Inson huquqlari ustivor mamlakatda tinchlik, osoyishtalik, farovonlik, taraqqiyot, kelajakka ishonch muqarrar ekanligi "Avesto" asarida ilgari surilgan hayotbaxsh g'oyalardir. Qadimgi davr Markaziy Osiyo xalqlari huquqini o'rganishda –Avesto|| katta ahamiyaga ega. Bundan tashqari, odat huquqlari, Ahamoniylar davrida yozma huquqiy manbalar, A.Makedonskiy va Yunon-Baqtriya podsholari, Salavkiylar davlati va Parfiyada esa Yunon-Rim huquqi ham qisman amal qilgan bo'lishi mumkin. Ahamoniylar podsholaridan Doroning Behistun qoyalaridagi yozuvlarida, kitobalarda bosib olingan o'lkalarda –qonun||lar joriy qilinganligi to'g'risidagi ma'lumotlar uchraydi. –Avesto||ning bir qancha she'rlarida kishilar o'rtasida talab qilinadigan xulq-atvor qoidalari, oila-nikoh masalalari, jinoyat va jazo, ayniqsa, protsessual normalardan ordaliya (sinab ko'rish, tekshirib ko'rish) haqidagi ko'rsatmalar diqqatga sazovor. Garchi Avestoning barcha qismlarida ijtimoiy-siyosiy va huquqiy tUSDagi g'oyalar mavjud bo'lsada, aynan uning Vandidat qismi haqiqiy yuridik kompendiumi hisoblanadi. Avestoda jazo berish –diniy-etnik qoidalarga bo'ysundirish maqsadidagi harakat|| ma'nosida qo'llanilib, xatti-harakat uchun to'lovni anglatgan. Jazo, sinab ko'rish diniyetnik qoidalar asosida olib borilgan. Zardo'shtiylik diniy aqidalariga ko'ra, insonda uchta etnik axloqiy unsur mavjud. Bular: ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu ish. Jinoyat ana shu unsurlar o'rtasidagi mutanosiblikning buzilishi bo'lib haqiqat esa (ashem boxu) eng yaxshi ezgulikdir. Qonun yaratuvchilar va kohinlar juda katta ahamiyat bergan narsa – berilgan so'zning muqaddasligi edi. So'z –—asha|| haqiqatning hayotiy ifodasi sifatida hurmatga sazovor. Ikki xil majburiyat tan olinadi. Birinchidan, tantanali ravishda qasam ichish (varuna), unga ko'ra, kishi biron harakatni sodir etish yoki etmaslik majburiyatini olgan. Ikkinchidan, bu bitim yoki shartnoma hisoblanib, mitra6 deb atalgan, unga ko'ra, tomonlar o'zaro biron narsa to'g'risida kelishgan. Ikkala holda ham qabul qilingan qasamda yashirincha kuch bo'lib, bu kuch ilohiy deb hisoblangan. U odamga hamkorlik qiladi, o'z so'zida qat'iy turgan kishini qo'llab-quvvatlaydi, so'zida turmagan kishini esa jazolaydi. Berilgan so'z, olingan majburiyat, uning qat'iy turib bajarilishi Zardo'shtiylik e'tiqodiga ko'ra, nihoyatda qadrlangan. Diniy aqidalarga binoan, tabiatning alohida qonuni mavjud bo'lib, u hamma narsaga tartib beradi, mazkur qonun

(—Avestoda —asha) deb atalib, inson xulq-atvorini boshqaradi. Demak, —asha faqat haqiqatnigina emas, ko'proq axloqiy mazmunga ega bo'lgan juda keng umumiy tushunchani anglatadi.

Uning qadim zamonlardan to hozirgi kungacha rivojlanishi ushbu maqolada keng tasvirlangan.¹ Ushbu maqolada oilaning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati, roli, turlari berilgan. Uning qadim zamonlardan to hozirgi kungacha rivojlanishi ushbu maqolada keng tasvirlangan.² Shu jumladan, kichik biznes va biznesning rivojlanishi va huquqiy asoslari ilmiy tahlil qilinib, ayni paytda kichik biznes va biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ikkinchisiga o'zgartirishlar kiritiladi va milliy qonunchilikning ushbu sohasiga oid qoidalar qo'shiladi.³ Hozirda yuqorida qayd etilgan ajdodlarimizning ilmiy merosini, ijtimoiy-siyosiy faoliyatini o'rganish va yoshlar bilan tanishtirish xayrihohligi hozirgi zamon ziyolilarining asosiy dolzarb vazifalaridan sanaladi.⁴ G'arb olimlarining oliy ta'limni o'zgartirish haqidagi qarashlari ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. O'zbekistonda oliy ta'limning rivojlanishi xorijiy tadqiqotlar prizmasi orqali o'rganildi.⁵ Haqiqat, adolat, sodiqlik, jasurlik – insonga xos sifatlardir. Asha – bu haqiqat, tartib, huquqiylik va hokazo ko'plab ma'nolarga ega. Yolg'on gapirish, haqiqatni buzish –ashaga ziddir. U drug (—Avestoda —drux) deb atalgan. Ahloqiy nisbatlar bo'yicha kishilar an'yan – huquqiy mos va drugvat – unga qarshilarga bo'lingan. Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi Avesto (Qat'iy qonunlar) bo'lib, uning Devlarga qarshi qonunlar, ya'ni Videvdat (yoki Vendidat) atalgan qismida ko'proq huquqiy masalalar o'z ifodasini topgan. U 20 fargard, she'riy qismdan iborat bo'lib, asosan muqaddas qoidalariga rioya qilmaslik uchun javobgarlik belgilashni nazarda tutgan bo'lsa-da, eramizdan avvalgi 1 ming yillikdagi ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni tartibga solishga ham xizmat qilgan. Kishilik jamiyati tarixining eng qadimgi – urug'doshlik tuzumi yemirilishi, davlat va huquqning paydo bo'lishi davridan boshlab yozma huquqning vujudga kelishigacha retsepsiya

¹ Nasriddinovich, A. A. (2020). The features of appearing family in modern society. *European science review*, (3-4), 69-72.

² TOLIBJONOVICH, M. T., & OGLI, G. O. R. (2020). Lombard Microcredit Organization Its Concept and Its Importance Today. *JournalNX*, 6(10), 109-111.

³ Tolibjonovich, M. T. (2021). EASTERN RENAISSANCE AND ITS CULTURAL HERITAGE: THE VIEW OF FOREIGN RESEARCHERS. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 211-215.

⁴ Abdumalikovich, E. A. (2018). Innovatory methods of working with unorganized youth. *European science review*, (9-10-1), 259-260.

⁵ Egamberdiev, A. (2022). HIGHER EDUCATION IN SOME WESTERN RESEARCH. *Thematics Journal of Social Sciences*, 8(2).

qilinib (qabullangan) olingan institutlaridan biri bu ordaliyadir (Xudo sudi, sinab ko'rish ma'nolarini anglatadi). Avestoda – jazo – —diniy-etnik qoidalarga bo'ysindiruvchi harakat|| ma'nosida qo'llanilib, sodir etilgan qilmish uchun to'lovni anglatgan. Jazo sinab ko'rish —Ordaliya|| shaklida ushbu qoidalar asosida olib borilgan. Avestoda qasamning oltita turi keltirilgan: so'z qasami, qo'l qasami, qo'y qasami, sigir qasami, odam qasami, ekin qasami keltirilgan (1U fargard). Ularni buzganlik uchun o'sha qasam bahosining ming barobarigacha tovon to'lash yoki tan jazosini nazarda tutadi. Qasam ichib, ahd qilgan kishi o'z ahdini bajarmagan yoki uni buzgan hollarda haqligini isbotlash uchun ordaliya o'tkazib sinalgan. Uning juda ko'p turlari mavjud edi. Ular: o't bilan sinash (Shohnomadagi Sudoba ig'vosidan o't bilan tozalanishi haqidagi hikoya), ko'kragiga qizigan temirni qo'yish kabilar. Agar so'z qasam to'g'risida bo'lsa, odatda, suv bilan, agar shartnomaga oid bo'lsa, o't bilan sinalib, aybdor yoki gumon qilinuvchining o'zi haqligini isbotlashiga imkon berilgan. M.Boys mana shunday ordaliya o'tkazishning turlaridan biri Yadjina valkayaning sanskrit tilidagi matnida keltirilganligini yozadi. Unga binoan, ayblanuvchi o'z yonida turgan kishining oyoqlarini ushlab turgan holda suvga sho'ng'igan. Sho'ng'ish vaqtida —Varuna haqiqatdan meni himoya qil|| deb aytgan. Ana shu lahzada kamondan o'q uzilgan, shu payt chopar kishi o'q ketidan yugurgan, agar u o'qni aybdor suv ostida o'lgunga qadar keltirsa, qasam xudosi Varuna aybdorni afv etdi va oqladi, deb hisoblangan. O't bilan sinashning shartlaridan biri shunday bo'lganki, aybdor yoki gumon qilinuvchi yonayotgan ikki qator palyonlar orasidagi tor yo'lakdan yugurib o'tishi lozim bo'lib, agar tirik qolsa, shartnoma xudosi Mitra uni aybsiz bildi yoki afv etdi, deb hisoblangan.

Tabiat kuchlari yer, suv, olov, o'simlik dunyosiga qarshi qaratilgan jinoyatlar ham, og'ir jinoyatlar qatoriga kirib, ularni qo'riqlash va asrashga Avesto katta ahamiyat beradi, chunki ularni bulg'ash ushbu jamiyat asoslarini yemirishi bilan barobar hisoblangan. Ayniqsa, yerga alohida g'amxo'rlik qilinib, ularni ifloslantirganlik uchun turli darajadagi tan jazolari qamchinlar bilan urushdan boshlab kechirilmaydigan jinoyat deb e'tirof etishgacha borgan.

Avestoda huquqiy masalalarning tartibga solinishini shartli ravishda ikki tizimga tasniflashimiz mumkin: Xususiy huquq masalalarining tartibga solinishi; 2. Ommaviy huquq masalalarining tartibga solinishi. 1. Xususiy huquq sohasida majburiyat huquqiga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, majburiyat huquqida qarzdor bo'lishlikni katta bir aybdorlik deb bilishgan.

Bitimlar og'zaki va qasamyodga asoslangan hamda qiymatiga ko'ra o'zgargan kafolat sifatida qism va darajalarga tasniflangan. Bitim shartlarini bajarmagan tarafga, bitimning qiymatiga nisbatan yuqori miqdorda majburiyatni bajarishga majbur qilingan. Imkoniyati bo'lgani holda o'z vaqtida majburiyatini ataylab bajarmagan qarzdor o'g'ri hisoblangan. Qadimgi huquq tizimlarida bo'lgani kabi, Avestoga ko'ra ham tan jarohati yetkazish xususiy huquq masalasini tashkil qilgan. Bir kishining boshqasiga nisbatan tajovuzi xivichlar bog'lami urish jasosiga hukm qilingan. Ushbu tajovuz qurolni o'qitalishdan boshlab, og'ir tan jarohati yetkazish hamda eshitish organining ishdan chiqarishgacha bo'lgan ijtimoiy havfli qilmishning yetti darajasigacha tasniflanishi kuzatiladi. Ushbu qilmishlarning jazosi beshdan 90 gacha xivich bog'lami bilan savalash edi. Ushbu jazodan tavon to'lab qutulish mumkin bo'lgan. Avesto talioniya (ko'zga-ko'z, tishga-tish tamoyili) institutini ham tan olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nasriddinovich, A. A. (2020). The features of appearing family in modern society. *European science review*, (3-4), 69-72.
2. TOLIBJONOVICH, M. T., & OGLI, G. O. R. (2020). Lombard Microcredit Organization Its Concept and Its Importance Today. *JournalNX*, 6(10), 109-111.
3. Tolibjonovich, M. T. (2021). EASTERN RENAISSANCE AND ITS CULTURAL HERITAGE: THE VIEW OF FOREIGN RESEARCHERS. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 211-215.
4. Abdumalikovich, E. A. (2018). Innovatory methods of working with unorganized youth. *European science review*, (9-10-1), 259-260.
5. Egamberdiev, A. (2022). HIGHER EDUCATION IN SOME WESTERN RESEARCH. *Thematics Journal of Social Sciences*, 8(2).
6. Исхоқов М. Авесто, Яшт китоби. - Тошкент. Шарқ, 2001.
7. E.Xoliqov, O' Ubaydullaev va boshq. Milliy g'oya faidan seminar mashg'ulotlari o'tkazish metodikasi. (uslubiy tavsiyalar) - Toshkent., 2010.
8. «Авесто»- инсонпарварлик ва эзгулик чашмаси. Тошкент., «Куч адолатда», 2000.